

НИКОЛА ФУРНАДЖИЕВ И СЕПТЕМВРИ 1923

Милена Цанева

По щастлива случайност седемдесетгодишнината от рождението на Никола Фурнаджиев съвпада с петдесетгодишнината от онова историческо въстание на българските работници и селяни, което го създава като поет. И ако не всеки любител на литературата помни, че поетът Фурнаджиев е роден през май 1903 г., то втората му рождена дата едва ли някой може да сбърка. Септември 1923 стана за Фурнаджиев това, което бе Октомврийската революция за Смирненски, Априлското въстание за Вазов — оня решаващ „ден първи“, оная първозданна глътка въздух, които завинаги определят съдбата на един поет. Стихове той пише от съвсем млада възраст, но поезия те стават, когато в тях заговорва младостта на епохата. Свой творби печата още като гимназист, но на голямата национална сцена литературният му дебют е оня декември 1923 г., когато по страниците на „Нов път“ започват да се появяват неговите потресни септемврийски видения. Поетичното му творчество обема повече от четири десетилетия, но мястото му в литературната ни история остава завинаги свързано с трагичните вдъхновения на оная литературна вълна, която нарекохме септемврийска.

Кратък, но бляскав бе литературният живот на тази ранна септемврийска вълна, която даде на литературното ни развитие сп. „Пламък“ с Гео Милев, от една страна, и сп. „Нов път“ с Асен Разцветников, Никола Фурнаджиев и Ангел Каралийчев, от друга. Ако за Гео Милев тя бе увенчаващият творческото му дело край, за останалите трима бе едно вдъхновено начало. Спадна революционният подем и различни продължения получи това начало: трагичният прелом от 1925 г. показва докрай колко различни са в същност тримата неразлъчни сътрудници на „Нов път“. Но независимо от всички тогавашни или по-късни различия върховното социално напрежение на един преломен исторически момент издигна тези автори на гребена на националната ни литература и освети завинаги тяхното поетическо братство. Ненапрасно Георги Бакалов ги нарече „септемврийци“. По различен начин и с различни творчески резултати — за всички тях Септември 1923 стана с ъ д б а.

„Септемврийското въстание беше нещо велико — такива моменти в историята не се случват често. Въпреки големите жертви, то бе време на подем и даваше възможност, ако си талантлив, да създадеш голяма творба. Спокойствието е необходимо за света, но често пъти не е благоприятно за поетите“ — ще въздъхне години по-късно 60-годишният Фурнаджиев.¹

Разбира се, както самото Септемврийско въстание бе звено от едно по-широко историческо движение със световен обхват, така и обособената около

¹ В. Народна младеж, бр. 243, 15 окт. 1966.

сп. „Нов път“ млада литература не може да се откъсне от ония по-широки идейно-естетически процеси, които ознаменуваха литературното обновление след Първата световна война. Обновление, чийто дълбок идеен смисъл не се изчерпваше с преките обществено-политически призови и което имаше и своите чисто естетически аспекти. Никола Фурнаджиев и неговите поетически съратници бяха таланти от голям, национален мащаб и техните връзки с общонационалното ни литературно развитие бяха богати и сложни, както богат и сложен е и целият им творчески облик.

Септемврийските поети поеха червеното знаме на революцията непосредствено от ръцете на Христо Смирненски. Като продължители на неговото вдъхновено дело ги бяха възприели и съвременниците на онези патетични дни. Но още тогава бе ясно, че при Фурнаджиев тази приемственост има само общ идейно-исторически смисъл. Като конкретна художествена реалност неговият образен свят е антипод не само на предшестващата го символистична традиция, но в известен смисъл — що се отнася до поетиката — и на покорилите сърцата ни поетични видения на Смирненски. В неговата сурова и дори драстична за времето си образност звучи по-скоро повикът на Гео Милев: „Българската поезия има нужда от оварваряване. От сурови сокове, в които има първобитен живот.“

По литературна съдба, по основни идеи и съдбовна тема при своята поява Фурнаджиев, както вече казахме, е кръвно свързан с един поет като Асен Разцветников и същевременно като поетичен свят той е много по-близо до една Багряна, чиято млада и дръзка поезия в оня момент се развива в страни от големите социални колизии. Същата земна виталност, същото родство със стихии и почти езическа „природност“. У Фурнаджиев — впрегнати в революционните устремии на времето, у Багряна — прекупени в личната драма на сблъсъка със старозаветните предразсъдъци.

„Очите ни търсят конкретното, яркото, ръцете ни искат да пипат, краката ни търсят да стъпят на земята“ — пише през 1924 г. авторът на „Пролетен вятър“, обосновавайки естетическите търсения на цяла група следвоенни поети.¹

От различни страни връхлитаха върху старото изкуство новите литературни вълни, за да подрият не само устоите на стария свят, но и една година господствувалата, достигнала до съвършенство и изчерпала вече своите възможности естетика. В ярката и самобитна поезия на младия Фурнаджиев сякаш се сплитаха всички линии на пролетното обновление на българската литература от този период.

Затова и появата му бе така властна и категорична. Без неувереността на търсенето, без плахостта на начинаещия. „Бяха дни, бяха нощи немирни“, революционни бури разтърсваха света, пролетни ветрове будеха жизнените сили на човечеството. В смутните български нощи един двадесетгодишен поет бе усетил в себе си да звучи времето.

Може би въпросът е само в тревожната свръхчувствителност на големия талант. А може би и всеки поет има в живота си една такава нощ, в която чува гласа на своето време, но не всеки намира сили да тръгне подир неговия зов. А може би и не всеки голям талант има щастието да се роди във време, чийто повели са така безкомпромисно категорични. И Яворов бе имал своята фатална нощ, но тя го бе разкъсала в трагични противоречия. По творчески темперамент Фурнаджиев бе духовен син на автора на „Нощ“ и „Хайдушки копнения“, но той има щастието да чуе оная призивна тръба, за която напразно копнееше неспокойният дух на Яворов.

¹ Сп. Нов път, год. I, кн. 8.

И той не проспa своята съдбовна нощ :

Сякаш мoра бе спряла в душата ми,
сякаш тъмна, безумна любов,
по-голяма от мен, от земята ни —
толкоз властен бе нейния зов.

И аз тръгнах — небето ми светеше,
пълно с едри, червени звезди.
Чухах смътния вик на сърцето си:
— В тая нощ ти върви и бъди!
(„Дъга“)

И той тръгна и се осъществи като поет под властния зов на една метежна действителност. Нейния образ пречупи в стихията на своя „Пролетен вятър“ и в една нечувана страшна и весела „Сватба“ сроди своя стих с окързвания бунтовен Септември.

Той беше страшно млад тогава. И това се чувствуваше във всичко — в лудия бяг, с който тичаше заедно с полудялата огнена пролет, в дързостта, с която разбъркваше привичния ред, в поетичното опиянение, с което призоваваше своите братя „на сватба и весела смърт“. . . Но в неговата младост нямаше лекомислие и наивитет. Тя бе един дълбок и страстен порив на жизнените му сили. Странното деформиране на всекидневния образ на нещата не означаваше младежка незрялост на рисунъка. Самобитен и ярък, още със самата си поява Фурнаджиев властно наложи на българската поезия своя дързък облик на поетически новатор.

Наложи — не в смисъл, че всички го разбраха и приеха. (Напротив, него някои толкова дълго го отричаха, че накрая дори и сам той се смути и се опита със стилистични поправки да подчини на обикновената житейска логика вдъхновените си младежки видения.) Наложи — в смисъл, че вече никой не можеше да не забележи или да отмине равнодушно неговото пришествие.

Днес нашето естетическо съзнание вече свикна да следи смелите поетически асоциации, да попълва празнините на загатнатото, прие священото право на поетите да претворяват по свои закони привичната реалност. Но трябва да се върнем към полюсните оценки, които получи Фурнаджиев при своята първа поява, за да разберем какви заключения още врати разбиваше той за българската поезия през първата половина на 20-те години. И тогава ще намери истинското си литературноисторическо място и възторгът на неговите първи ценители, и раздражението на неговите първи отрицатели.

Своите художествени постройки авторът на „Пролетен вятър“ гради с размах на първосъздател, смело разбърква привичните елементи на съществуващото, художественото му виждане ни потопява в творческия хаос на стихните. Поетичните му образи пресъздават по-скоро психологическата атмосфера, отколкото реалния ход на събитията. Ярката експресивност на рисунъка невинаги може да се подчини на някакъв житейски конкретен план.

Спомням си, в една студентска аудитория веднъж се разгоря спор — кои са в същност, от коя страна на барикадата са знаменитите Фурнаджиеви конници — тези, с които „сякаш че плаче и пее, и иде смъртта“, чийто ритъм влезе в музиката на Л. Пипков и П. Стайнов и които въобще станаха един от най-популярните символи на Септември 1923. Разказах това на Фурнаджиев, а той с шеговита самоирония вдигна рамене — на подобен въпрос и сам не можеше да отговори. Или по-точно — подобен, несъобразен със спецификата на неговото художествено виждане въпрос нямаше смисъл да се поставя. Стихотворението „Конници“ е една поетична импресия с огромна синтезираща

сила. Смъртната печал на огромното равно поле и апокалиптичният ужас на пламналото небе, трагичният галоп на кървавите конници и страшната и весела възбуда на очакването — това е психологическа картина на цялата септемврийска драма. В лаконичната обобщеност на рисунъка се преплитат настроения от въстанието и от погрома. В тежкия галопиращ ритъм отеква трагизъм от широк националноисторически мащаб. Всеки опит да се вкара това почти апокалиптично художествено видение в рамките на обикновени жизнени представи унищожава неговата необикновена художествена сила.

Родена от вдъхновеното обричане на един поет на властния зов на историята, септемврийската поезия на Фурнаджиев е един свят, който може да бъде съден само по неговите собствени закони. Както впрочем всяко голямо изкуство. За любителите на литературната теория неговата странна раздвигана образност може да даде интересен материал за разсъждения върху възможностите и границите на реализма. Трудно е с едно определение да изчерпиш своеобразието на този художествен метод, в който широките възможности на реализма се преплитат с ярки черти на романтизъм и експресионизъм, с неосъзнати навеи от руския имажинизъм. Но по-важно в случая, струва ми се, е това, че в сложната сплав на този художествен метод се оглежда по своему метежният облик на един исторически момент, революционната стихия на една епоха на рушение и съзидание, едно раздвигено и преломно време, което разкъсва привичните връзки, деформира старите ценности и понася разладналите се първични елементи в стихията на революционния хаос, от който ще се роди новият свят. „Като че ли преломните моменти са най-добрите условия за голяма поезия“ — ще обобщи Фурнаджиев десетилетия по-късно собствения си творчески опит.¹

Тъкмо в това съзнание за преломния характер на епохата, която търси свой художествен израз, е и обяснението на онова благотворно творческо самочувствие, с което излиза на литературната сцена 21-годишният автор на „Пролетен вятър“. „... Защото времето иска своето. Защото железните уста на това време друго искат и друго повеляват. Творчеството на младите — това е последната и тежка дума на родната ни литература и слепци или безчестници са ония, които си затварят очите пред подема на това творчество. . . Над главите ни се гънат светкавиците на бурно и глухо време. Бие се зараждащото и умиращото — сред него е нашата литература. Тя носи печата на това славно време“ — четем в една негова статия от 1925 г.²

Революционният патос на една преломна епоха, метежният дух на белите септемврийски нощи — това става за поезията на Фурнаджиев онай жива вода, без която никой не може да създаде нови светове. Но суровите жизнени сокове, които й вдъхват такава художествена външност, тя черпи от още един дълбок извор, без който недълговечно и безплодно би останало новосътвореното — традициите на националната душевност.

Към този дълбок извор търсеха път най-добрите съвременници на младия Фурнаджиев в областта на литературата, изобразителните изкуства и музиката. „Едно завръщане към първичните сили на земята и народа ни“, „един общ устрем към родното и човешкото, надхвърлил границите на литературни кръгове и списания, налагащ се, за да задоволи една дълбока духовна нужда сред народа и интелигенцията ни“ — в това виждаше най-широката обединителна черта на новата поезия споменатата статия на автора от 1925 г.

И това беше повече от една реакция срещу символистичната откъснатост от родното. Верният инстинкт на творци подсказваше на синовете на това

¹ В. Литературен фронт, бр. 6, 2 февр. 1967.

² В. Днес, бр. 25.

преломно време, че за да устоиш на историческите бури, са нужни здрави корени дълбоко в родната земя. Кървеният меч на гражданската война бе разсекъл жестоко течението на общонационалния живот и завещаните от преди Освобождението патриархални представи отстъпваха в ужас пред оголената истина за безпощадната непримиримост на класите. И всичко това особено дълбоко рани творците на изкуството — тези най-чувствителни струни на народната душа, призвани да пазят устоите на националното ни самочувствие.

Засегната в най-съкровено, нашата демократична художествена култура се обърна към традициите на родното, за да опре върху тях своя протест срещу безогледното варварство на фашизма. „Клаха народа, както турчин не го е клал“ — събуждаше стари исторически асоциации знаменитата фраза на Антон Страшимиров. „Нашите майки все в черно ходят“ — оживяваше фолклорни образи лирическата живопис на Иван Милев. В диханието на бунтовната българска земя се вслушва и авторът на поемата „Сватба“ и образи Септемврийското антифашистко въстание не толкова в неговите преки обществено-политически прояви, колкото в неговото по-широко национално-историческо звучене, като звено от историята на народния бунтовен дух.

Септемврийската поезия на Фурнаджиев е в дълбока вътрешна връзка с националната душевност. Нейният лирически герой носи и здравата природна жизненост, и непокорния богомилски дух на поколения орачи и жетвари, в кръвта му плува споменът за селски въстания и юнаци по бесилките.

Но и този широк националноисторически план не изчерпва нейните богати поетични внушения. Социално-историческата и национална драма тук се играе на фона на един грандиозен природен декор с участието на почти космически образи, и всичко това извежда нейните проблеми до дълбините на човешкото и природно битие. Социално и национално, историческо, психологическо и природно тук се сливат в сложно художествено единство. Затова и така естествено съжителствуват в поетичната атмосфера на „Пролетен вятър“ и „Дъга“ стихотворения като „Сватба“ и „Конници“, от една страна, и „Дъжд“, „Любов“, „Пролетен вятър“, от друга. Стихиите на природата, повривите на човешкото сърце и бурите на обществото тук се обединяват по дълбоко вътрешно сродство. Едно органично чувство на единение със света подказва на поета предвечното единство на живота:

Едно е всичко на земята,
и ти, о пролетна любов,
и ти, зелен и влажен вятър.
(„Пролет“)

Както в поетичното виждане на древните митове, в поезията на Фурнаджиев разчлененият и пъстър свят на заобикалящото ни е обобщен до няколко изконни първични сили, до няколко титанични образа: ж и в о т а, изразен в движението и бунта, любовта и плодното начало, и с м ъ р т т а, вплетена в тях в неразкъсваемо единство; з е м я т а — бунтовница и родилка; н е б е с н и я т с в о д, от който гледат очите на разгневените божества; оплодителят-д ъ ж д; волният в я т ъ р . . . Поетическата образност е подчертано обобщена и многозначна, предметна и същевременно символична, носи суровия дъх на действителността, но не се изчерпва с нейното конкретно битие.

Земята тук е и естествената обстановка на българските угари и ниви, и пръст — „назряла плът“, женствена носителка на безсмъртното плодно начало, с която чувствава предвечна връзка лирическият герой, и синоним на родната страна, и въобще — символ на всичко онова „човешко и родно“, устремът към което според Фурнаджиев бе най-характерната черта на следвоенната млада поезия. С цялото богатство на своите внушения тя е негов

основен образ, неизменен участник в драматичния му поетичен живот. Към нея постоянно се обръща той като към някаква почти митологична и същевременно родствена сила („моя родна майко, кървава земя“, „моя едра жена, моя топла и родна земя“, дори — „на земята днес зетя съм аз“). Тя жи в е е в стиховете му, задъхва се от летния зной, зове дъжда като жена в пламналите си прегръдки, гърми и звъни — одухотворена и раздвижена в поетическото светоусещане на лирическия герой.

Не просто декор, а участници в разширената до космически размери септемврийска драма са и небесата, откъдето гърмят тъмните тъпани на революцията и гледат „очите на божия алена стръв“; слънцето, което шибя земята запалена, звездите и луната, които по поетичната логика на този раздвижен свят „плуват“ в кръвта на лирическия герой. Със своите символични значения този постоянно присъстващ в поезията на Фурнаджиев небесен свод сякаш уравновесява земната гравитация на неговата образност като проекция на идейните му и духовни кръгозори. Затова и така чувствителен е неговият облик към промените в идейно-емоционалния свят на автора.

Идва кризата след 1925 г. и огромното, пламнало в непокорна и зла светлина септемврийско небе на поета помръква и се свива:

Дните бяха сиви и сломени,
сводът — нисък, мръсен и зелен.
(„Дъга“)

Но достатъчно е да се възроди в друг миг вярата му в неотменното обновление на света, за да възвърнат и небесата пак стария си образ:

Светкавица и гръм ще раздере
утробата огромна на небето.
Ще се роди в света едно дете
и то ще тръгне босо из полето.
(„Дете“)

Ще се впият пак в някой момент в сърцето на автора ноктите на отчаянието и небесният свод отново ще издрейнее и потъмнее:

В небето черно рано беше спрял
един лимонен малък кръг — луната.
(„Нокти“)

Ще усети той приближаването на нова историческа буря и пак ще му се видят огромни небесата заедно с надеждата:

Аз чувствавам небето ще сваля
тук своя черен и бунтовен огън.
(„Нощем“)

Ще дойде със стихосбирката „По пътищата ти вървях“ плодотворната мъдра есен на Фурнаджиев и на фона на обновения роден пейзаж той ще види небето по старому бездънно и по новому омиротворено:

И после къс небе сред облачни грамади,
неб: като копнеж сияещ и дълбок.
(„Есен“)

Реален и същевременно многозначен в художествените си внушения е и знаменитият фурнаджиевски вятър — този волен, ту черен, ту пролетен вятър, който е може би най-яръкият спомен на поета от града на неговата ранна младост Сливен, който пронизва цялата му поезия и дава оптимистичното заглавие на първата му стихосбирка. В зависимост от настроенията на поета този вятър е ту пролетно топъл и влажен, ту мартенски хладен и зъл, ту загадъчно черен и тъжен. Той може да бъде и съвсем конкретен южняк, който

шета из родната Тракия, и израз на обновителните сили на живота. Но той е и класическият символ на историческите и социални сътресения, обобщен в образа на бурята още в бунтовната поезия на Ботев. От нея, от ботевската буря, която кърши клоните на българската история, иде и това ясно бунтовно внушение на кървавия вятър в септемврийската поезия на Фурнаджиев: „Вятъра иде, и страшно е, майко, и весело. . .“ Преобразени в тежък спомен, в бъдеще тези септемврийски дни ще се връщат към поета в образа на трагично обогрени вятър:

Това е моят спомен от земята.
Като вина той моя дух гнети.
Това е оня гъст и черен вятър,
зад който често ме загубваш ти.
(„Оттатък“)

Сложните и богати на подтекст поетически образи на Фурнаджиев съсем не се свеждат до преки алегории. Невинаги бихме могли да определим ясно и преносните значения, които носи неговият вятър. В поетичното му виждане той става един широк символ на вечното движение на живота, на диалектичната динамика на природата и обществото. Във великолепия многопланов завършек на стихотворението „Орач“ образите на земята и вятър сякаш разширяват своя смисъл до голямата философска истина за двете основни същности на света — материята и движението:

Оставаш ти, земя, през вековете
и тъжен вятър, който вечно вей.

Земята, небето и вятърът — това са трите основни стълба, върху които се крепи поетическият свят на Фурнаджиев. Тяхното реално битие е основано на художествената му образност. Техните символични внушения очертават идейно-емоционалния му хоризонт. Върху тях — родната пръст, пламналото небе и вятърът на бурите — е изграден и най-прекият поетически автопортрет, който ни е завещал авторът:

И ако падна, знай, че бурята
вилня във моето сърце,
че аз бях пламък от лазурите
и пръст от родното поле.
(„Вяра“)

Това извеждане на конкретните обществено-политически събития и индивидуални човешки преживявания до дълбини, където социалното и природното се сливат в основни закони на битието, придава на лириката на Фурнаджиев своеобразно философски характер. И това се отнася не само и дори не толкова до оня умъдрен от годините поет, който след деветосептемврийската народна победа тръгна по пътищата на родината и чийто зрял и спокоен стих тежеше от подтекста на събраната житейска и историческа мъдрост. В не по-малка, ако не и в по-голяма степен, това важи и за неговата някогашна емоционално развихрена и експресивна поезия. Някаква предвечна земна мъдрост звучи в неговото опиянение от живота, някаква стихийна диалектика вникване в законите на битието го води до дълбоки философски прозрения. И неточно би било да обявим всичко това само за поетическа интуиция. В този вулкан от страсти, както някои наричат младия Фурнаджиев, в същност имаше не по-малко мисъл, отколкото срещаме понякога в рационалната събота на т. нар. интелектуална поезия.

Космически извисените образи от природния живот органически се вплитат с другия характерен образен пласт в септемврийската поезия на Фурнаджиев, синтезиращ в своите символи бит, фолклор и история и проектиращ антифашисткото въстание от 1923 г. върху широк националноисторически фон. Но и в тази традиционна за българската поезия битова образност авторът остава ярко самобитен и верен на законите на своя творчески свят. С изключение може би само на повтарящите се словосъчетания „пуста чума“, „пусти думи“, той почти заобикаля основния за литературата ни източник на битова образност — народната песен. Или по-точно, игнорирайки затвърдените в нейната поетика словесни трафарети, той загребва направо във фолклорното съзнание и извежда от там древни, влезли сякаш в кръвта ни образи:

Небесата ме гледат без милост,
и със бяла и огнена бравда
вечер някой на черна кобила
ме спохожда и кани на сватба.
(„Ужас“)

Или този дошъл от мрака на народните суеверия и все още смущаващ градските ни сънища черен бивол, в който намира такъв внушителен символ безнадеждният ужас на погрома („Гибел“). И най-вече — тази незабравима, трагична и весела фурнаджиевска „сватба“, извлякла целия съдбовен смисъл, с който живее в народното съзнание сватбеният обред, обединила смъртното ехо от езически вакханалии с близкия спомен за кървавата „сватба“ от април — 1876.

Този тъмен жених, тръгнал да кани с бъклица и своите умрели бащи, тези гайди и свирки, и тъпани, тези бесни червени петли, тази тъмна радост, запалена в земята и в костите на умрелите буйни деди — всичко това иде от недрата на вековете, за да слее минало, настояще и бъдеще в една почти апокалиптична проекция на бунтовната народна стихия. Сякаш направо от далечни ивайловски времена идват и тези повтарящи се като символ на борбата копия и мечове („Тъмното копие, литнало там във просторите. . .“, „Кой в мъглите мечът им пречупи?“). Както в загадъчното виждане на някакъв древен пророк поетичното вдъхновение на Фурнаджиев сякаш слива вековете в един поетически миг:

Аз издигам ръка и ви каня със пъстрата бъклица,
мои братя без път, мои братя със черни гърди,
във неделя е тя — моята сватба — елате ми с мъката
и със страшната скръб на безкрайните стари земи.
(„Сватба“)

В неизменно изповедната лирика на Фурнаджиев стиховете от „Пролетен вятър“ се отличават с подчертаната обобщеност на своя лирически герой. Това обяснява и изключително селския характер на битовата образност, който не отговаря нито на жизнения опит, нито на социалната ориентация на младия новопътски поет.¹ Усетът на художник подсказва на автора, че общонационалният аспект и историческата проекция, в които рисува образа на разбунтувания народ, изискват опора в най-стародавното, най-традиционното в неговия бит — земеделското селско начало. Оттук и тия кладенци, и тия черди от крави, които оживяват в поетическото виждане на лирическия му герой.

¹ Верен на тази ориентация, в първото си стихотворение, печатано в „Нов път“, Фурнаджиев се бе опитал да погледне на събитията през погледа на миньора. И началото на това стихотворение се отличава със сурова художествена сила, която по-нататък за съжаление спада:

Дилемата „аз или ние“, която вълнуваше по това време пролетарските творци, авторът на „Пролетен вятър“ разрешава в характерния за времето колективистичен дух и същевременно без да изменя на изповедния характер на своята лирика. Той се разтваря идейно-психологически в колективния образ на народа, запазвайки художествено присъствието на едно ярко лирическо „аз“.

Това „аз“ може да бъде и титанично разширеният природен човек — весел „зет“ на земята, и кръвно свързаният с родната пръст български земеделец, и обобщеният бунтовен дух на народа. Но то може да се детайлизира и до ония различни роли, в които участвуваше в септемврийската драма „големия черен народ“. В тая поредица са близките на загиналите герои, другарите, в чиито измъчени гърди назрява новият революционен взрив („Омръзнаха ми твоите пусти думи, омръзнал си ми много, дядо попе. . .“), мирният орач, потресен от изровения в нивата труп. . . Тук са най-после и ония облечени във войнишка куртка народни синове, върху чиято съвест легна смъртния грях на братоубийството. Зловещият образ на библейския Каин от романтичната поезия на Разцветников тук намира художествен израз в мрачните изповеди от цикъла „Съвест“.

И всички тези разнородни трагедии и образи се обединяват от едно социално еднородно „аз“. Това бе един изпълнен с дълбока народност и големи художествени възможности поетичен път, който по-късно — върху нова историческа и естетическа плоскост — блестящо доразви Никола Вапцаров. (Да си спомним, че в известното си стихотворение „Двубой“ той включи в своето широко пролетарско „аз“ дори и мерзкото оръдие на врага.)

Никъде в лирическия герой на „Пролетен вятър“ не е загатнато самосъзнанието на поет. Но в неговата широка обобщителност безспорно се чувствува и образът на самия автор. Не съзерцател, а активен емоционален участник в изобразявания живот, той е винаги вътре в събитията, все едно дали това са природните стихии или историческите взривове, пролетният вятър или тропотът на кървавите конници.

Показателно е как спадането на вълната на революционния подем и откъсването на поета от революционното движение веднага променя образния свят на неговата поезия, в това число и облика на лирическия герой.

Изчезва от лирическото „аз“ обобщеният черен народ и гол и зъзнещ остава сякаш поетът:

Аз лежах безсилен и истиннал,

бях изгубил чудната си мощ. . .

(„Дъга“)

Духовната криза ще бъде преодоляна. Но художествената промяна ще си остане. Оттук нататък лирически герой на Фурнаджиев е самият поет. И социалните проблеми на новия напрегнат исторически период се пречупват през зигзагите на собствения му идейно-творчески път — с неговите бунтовни пориви и трагични мигове, с неговия изстрадан в отчаянието оптимизъм. И това променя много неща в неговата поезия. Остават в миналото титаничните опиянения на обобщения лирически герой и в резултат все повече започва

И тая вечер бях пиян
аз пия сурова ракия,
а свода беше обкован
с злато, каквото ровим ние.

Но авторът не помества стихотворението в първата си стихосбирка. Навярно не само поради удивително бързо порасналия си художествен критерий, но и поради вярното си чувство за единство на образната атмосфера.

да изчезва и старата грандиозна и хаотично раздвижена образност. Без да губят своята внушителност, драматичните изживявания на поета сега се изливат в релефната отчетливост на строгите и ясни форми. По-многообразни стават багрите, по-определени и конкретни звуците. Изчезват и подчертано селските битови елементи. Не кладенец, а рудник е вече тъмното нощно небе, а под него сияят само златните кубета на Александър Невски. Дори споменът за бунтовните септемврийски дни сега се явява в чертите на един чисто урбанистичен пейзаж:

Аз излязох сред тесен и мрачен площад,
аз поднасях тук своя живот.
Залюлян беше душния каменен град
от настръхнал и черен народ.

(„Дъга“)

Елементите на градския бит, които навлизат в поезията на Фурнаджиев от поемата „Дъга“ нататък, идват като едно естествено за жизнения опит на автора виждане. Но интересно — те се свързват обикновено с падналите ниско небеса, с тъжната потиснатост на кризисни настроения. Достатъчно е ясният поглед на едно дете да запали отново вратата в сърцето на поета и — по някакъв аватистичен спомен на кръвта — той започва да сънува „весели полета, широки нощи, мирис на сено“:

Тогава мойта сила пак се връща
и в буйни, ослепели светлини
изчезва тоя град и тая къща
и греят нова младост, нови дни.

(„На улицата“)

Стихосбирката „Дъга“ е художествена арена на борбата на един ранен, но силен поетичен дух с отчаянието и самотата, поетична проекция на отчаяните му усилия да намери отново път към живота. Неговата несломена жизнестойност търси ония изначални жизнени корени, върху които се крепи духовното равновесие на човека, и ги намира в чистия поглед на една жена и простите радости на съществуването. Стихосбирката е пронизана от вяра в светлото оптимистично начало на света, от надежда в неговото обновление. Както подсказва и символичният ѝ название „Дъга“. Но драматичните зигзаги в идейно-емоционалния ѝ тон и особено заключителният мрачен цикъл „Черни дни“ показват, че нито любовта, нито светлият утринен час са успели да успокоят докрай душевната рана на поета. Защото Септември 1923 за него беше много повече от един угнетяващ духа кървав спомен — той бе влязъл вече в кръвта му като изискване и присъда, като критерий и мярка за живот и поезия.

И в най-тежките години на фашистката диктатура Фурнаджиев съумя да запази своя облик на антифашистки и дълбоко социален писател. Но роден като поет в единение с развихрената народна стихия, той изживя като трагична криза и своето отделяне от естествената си идейна среда и зловещата тишина, която настана в обществения живот, след като силите на революционното движение потъват в дълбока нелегалност. Стихотворението му „Черни дни“ е убийствена присъда над мрачните времена на фашизма, рядко по художественото си внушение изображение на убийствената за поетите атмосфера на обществена задуха:

И спят отдавна всички знамена,
а вместо слънце — нощна лампа свети,
и в нощната, позорна светлина
строят си къщи всичките поети.

Това не е в истинския смисъл на думата идейна криза. И светлите образи от символичната поема „Дете“, и волният вятър, към който продължава да се обръща поетът („Вей, о ветре волен, аз вярвам в тебе“), са достатъчно ясен израз на незагубената му идейна ориентация и исторически оптимизъм. Неговата идейно-творческа драма от тия години е не в някакво несъществуващо идейно пречупване, а в откъсването от една жизнено необходима за поезията му атмосфера. Не изчезването на социалноисторическата му вяра, а липсата на непосреден досег с продължаващото се в нови форми революционно движение ражда отчаяния му въпрос:

Какъв възторг ще ни кърми сега?

За метежната поезия на Фурнаджиев тъжната тишина на усмирените села е по-страшна от ужаса на погрома. Тясно литературната роля на „прославен, но лишен поет“ — по-неприемлива от доброволната литературна смърт:

О, затуй аз ще спра и затуй може би ще убия
тоя глас във душата си, толкоз ненужен и слаб,
няма нищо да знам, не ще мисля, какия ще пия
и ще работя тежко и тъпо за черния хляб.

Стихотворението „Поет“ е една от най-съкровените поетически изповеди на Фурнаджиев. И, струва ми се, то би могло да се роди само в страна, чиято най-благородна национална традиция е свързването на поезията и подвига. То ни връща към тъжната драма на Яворов и ни напомня, че във всяко време България е имала поети, които се задушават, затворени върху терена на чисто литературния живот.

И Фурнаджиев наистина зъмлъква. За цели осем години. Тъкмо в момента, когато достига творческата си зрелост и стихът му придобива релефната отчетливост на поетическа формула. Но тъкмо това мълчание слага един от най-изразителните штрихи в творческия портрет на поета, когото бунтовният Септември 1923 завинаги свързва с патоса на историята. Встрани от широките народни движения, далеч от родната страна (през този период близо четири години Фурнаджиев живее в Цариград), неговият поетичен дух просто губи своите жизнени стимули.

Но както в паузата след един напрегнат и тревожен стих, както в антракта между две драматически действия, в безмълвието на тези осем години сякаш продължава вътрешното течение на един напрегнат поетичен живот. И когато приближаващата нова световна война започна да събира буреносни облаци над човечеството, поетът, чийто неспокоен дух намираше душевно равновесие тъкмо в историческите бури, излезе от своето драматично мълчание, за да слее отново в творчеството си „история, и мъка, и поезия“, да посочи лъчите на вярата, скрити в наведените погледи и да провъзгласи с пророческо прозрение:

Светът отдавна в черни бездни слиза,
за да излезе нов и възроден.
(„Пред неизвестността“)

Новият Септември 1944 вля нови жизнени сокове в стиха на несломения септемврийски поет. След известен период на поетичко адаптиране към новия социалноисторически климат (отразен в парадната декларативност на стихосбирката „Велики дни“), неговата поезия по новому намери оня интимен допир до големия народен живот, който бе необходимо условие за нейното съществуване. И това внесе последната промяна в нейната идейно-емоционална и образна атмосфера.

Нямаше го вече буйният младеж, който препускаше лудо през нивите, планинският поток, който се бе блъскал дръзко в канари и стволи, сега потече спокойно в равнината, понесъл в дълбините си спомена за своята непокорна младост („Поток“) — по пътищата на България тръгна един умъдрял от годините, но все така чувствителен към проблемите на своето време поет. Неговата стихийна жизненост сега се преобрази в едно светло жизнеутвърдително чувство, с което той обгърна обновения пейзаж на своята социалистическа родина.

Сега певецът на романтичния образ на „големия черен народ“ търсеше прекия досег с конкретните трудови хора от родните полета, научи се да извлича красотата и смисъла на обикновените всекидневни детайли на новото — глухия пукот на тракторите, камионите със завръщащите се в дома миньори, новите къщички под селския рид. Романтичната грандиозност на образите се замени от едно проникновено вглеждане в трудовото ежедневие на съвременниците. Сега за поета утрото идваше заедно със звъна на будилника, пролетта — с подарената от селските жени млада коприва. Все така продължи да го привлича необятният свят на природата, но на мястото на космически обобщените символи дойде предметната пъстрота на нейните реални форми. С това поетичният свят на Фурнаджиев безспорно загуби много от своята внушителност, но спечели нова човешка топлина и уют:

И може да съм друг, и може да съм стар,
но сещам се и тук на якия си корен,
поражда се сама у мене песента,
и пак светът стои чудесен и просторен,
и прости стават пак най-сложните неща.

(„В природата“)

Като изключим случая с „Велики дни“, тези неколкостепенни промени в идейно-емоционалната и образна атмосфера не накърняват внушителната монолитност на Фурнаджиев като поетическа личност. Напротив — и те са нейн художествен израз. Фурнаджиев живееше своя поетичен живот искрено, дълбоко и страстно. Той съумя да намери себе си и в различните сезони на човешкия живот. Неговата творческа пролет бе огнена и метежна, неговата творческа есен бе топла и мьдра. Настъпил бе периодът на жизнените равновесия. И той ги правеше с безпощадна възискателност. В „По пътищата ти вървах“, „Слънце над планините“ и „Най-трудното“ неговият непресекващ разговор с времето и родната страна се успокои в тихи и равни тонове. И същевременно остана вътрешно все така драматичен, изпълнен със священото недоволство на твореца от себе си: „Живота ти дали разкрих. /Фалшиво е, студиено е!“. Същият жизнен и човешки патос довежда до нас новите стилисти похвати, същият развълнуван размисъл течеше зад външно успокоените форми на стиха. „Септември, ти си тук! Аз чувам твоя глас“ — отново потвърждаваше поетът своята неизменна вярогност към оня граждански и творчески критерий, който заложила в него незабравимите септемврийски дни.

Много — и невинно достъпно за логическо формулиране — е това, което поетът Фурнаджиев дължи на своята съдбовна връзка с историческия Септември 1923. Показателно е признанието на 63-годишният вече широко утвърден автор, че най-добро самочувствие като поет той е имал по времето, когато създава септемврийските си стихове.

Много — и, струва ми се, не от всички оценено докрай — е онова, което дължи на този „етапен“ поет нашата съвременна поезия. Неговата новаторска

дързост и поетическа мощ разкриха за нея на времето си нови идейно-естетически простори.

Но ако зад промените в поетическото самочувствие и образност потърсим основното, което бунтовният Септември 1923 вложи в поетичния облик на Фурнаджиев това е безспорно неспокойствието на една дълбока поетична съвест.

И ако през законите на литературното развитие и зигзагите на литературните моди — потърсим най-дълговечното и ценното, което Фурнаджиев завеща на своите поетически наследници — това ще бъде пак тази тревожно-чувствителна социална съвест.